

DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).42

ӘОЖ 338.24 (574.3)

FTAMP 06.61.53:

А.А. Маймурунова*, PhD, аға оқытушы¹З.Т. Ауезова, г.ғ.к, профессор¹М.Т. Даниярова, э.ғ.к., доцент²М.Я. Имрамзиева, PhD, қауымд. профессор³Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Қарағанды университеті Қазтұтынуодағы

Қарағанды қ., Қазақстан²

Каспий қоғамдық университеті,

Алматы қ., Қазақстан³

*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: akkma@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СЦЕНАРИЙІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың инновациялық даму әлеуеті мен мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылды. Зерттеу барысында моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау арқылы олардың болашақтағы даму бағыттарына болжам жасалды және даму сценарийлері айқындалды. Моноқалалардың даму әлеуетіне сәйкес оларды мемлекеттік қолдаудың тиімді шаралары мен тетіктері ұсынылды. Ұсынылған әдістемеге сүйене отырып, моноқалалардың даму басымдықтары мен әлеуеті бағаланды және олардың ұзақ мерзімді инновациялық даму сценарийлері құрылды. Зерттеу әдістеріне логикалық және салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық әдістер, форсайт-зерттеу тәсілі, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, сондай-ақ сараптамалық бағалау әдісі қолданылды.

Нәтижесінде, 2025 жылға дейінгі ҚР аумақтық даму жоспары мен өңірлерді дамыту бағдарламалары талданды. Аталған құжаттарда моноқалаларды дамытудың макродеңгейдегі бағыттары белгіленгенімен, олардың инновациялық құрамдас бөлігі жеткіліксіз екені анықталды. Осыған байланысты әрбір моноқала үшін бәсекеге қабілетті артықшылықтарға негізделген, жергілікті ерекшеліктерді ескеретін жеке даму стратегиясын әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Инновациялық даму сценарийлері әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің оң динамикасын қамтамасыз етіп, адам капиталының дамуын және өмір сүру сапасының артуын көздейді. Осылайша, жүргізілген индикативтік және сараптамалық бағалау нәтижелері моноқалалардың даму мәселелері мен мүмкіндіктерін анықтауға және олар үшін оңтайлы инновациялық даму бағыттарын ұсынуға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: моноқала, инновациялық даму, инновациялық даму сценарийі, экономиканы әртараптандыру, инновациялық стратегия, моноқаланы басқару

Ключевые слова: моногород, инновационное развитие, сценарий инновационного развития, диверсификация экономики, инновационная стратегия, управление моногородов

Keywords: single-industry town, innovative development, scenario of innovative development, economic diversification, innovative strategy, management of a single-industry town

Кіріспе. Қазіргі кезеңде қалалардың, әсіресе моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрақты дамуын қамтамасыз ету – ұзақ мерзімді перспективада олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың, инвестициялар тартудың және халықтың өмір сүру сапасын жақсартудың маңызды факторы болып табылады. Моноқалаларда экономикалық белсенділіктің бір салаға тәуелділігі, инфрақұрылымның әлсіздігі және демографиялық проблемалар сияқты мәселелер олардың тұрақты дамуына қауіп төндіреді. Бұл жағдай мемлекеттік және өңірлік даму бағдарламалары шеңберінде тиімді стратегиялық шешімдерді талап етеді.

Зерттеудің өзектілігі – моноқалалардың тұрақты дамуына кедергі келтіретін әлеуметтік-экономикалық факторларды ғылыми тұрғыда анықтау, олардың даму әлеуетін бағалау және болашаққа арналған оңтайлы сценарийлерді ұсыну қажеттілігінде. Қазіргі таңда моноқалалардың даму бағытын болжау және олардың әлеуетін бағалау үшін бірыңғай және тәжірибеде қолдануға ыңғайлы әдістеме жоқ. Бұл басқарушылық шешімдердің тиімділігін төмендетіп, ресурстардың тиімсіз бөлінуіне әкеледі.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрақты даму әлеуетін бағалау және сол негізде инновациялық даму сценарийлерін ұсыну.

Зерттеу міндеттері:

1. Моноқалалардың тұрақты даму көрсеткіштері мен индикаторларын анықтау;
2. Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін бағалау әдістемесін ұсыну;
3. Болашақ даму сценарийлерін анықтау арқылы басқару шешімдерін негіздеу;
4. Мемлекеттік қолдау тетіктерінің тиімділігін бағалау.

Зерттеу әдістері – логикалық және салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық әдістер, сараптамалық бағалау, форсайт-зерттеу, сондай-ақ себеп-салдарлық байланыстарды модельдеу қолданылды. Дереккөз ретінде ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері, моноқалалар бойынша өңірлік даму бағдарламалары, шетелдік тәжірибелер мен ғылыми жарияланымдар пайдаланылды.

Ғылыми жаңалық – моноқалалар үшін әлеуметтік-экономикалық тұрақты дамуды бағалауға арналған индикаторлар жүйесі анықталып, олардың негізінде даму әлеуетін сипаттайтын әдістемелік тәсіл ұсынылды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелерге сүйене отырып, моноқалалар үшін инновациялық даму сценарийлері жасалды. Теориялық негіз ретінде тұрақты даму тұжырымдамалары, аймақтық даму теориялары және агломерациялық экономика қағидалары пайдаланылды.

Осылайша, зерттеу моноқалалардың даму әлеуетін бағалауда ғылыми негізделген тәсілді қалыптастырып, олардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешуге бағытталған ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттік шолу. Моноқалалардың инновациялық дамуын бағалау және олардың болашақ даму сценарийлерін анықтау – қазіргі экономикалық зерттеулердің өзекті бағытына айналды. Бұл бағытта әлемдік және отандық ғалымдардың зерттеулерінде инновацияның мәні мен рөлі, даму факторлары, аймақтық теңгерімсіздіктер және салалық тәуелділік мәселелері талдануда.

Web of Science пен Scopus базаларында соңғы бес жылда жарияланған зерттеулерде инновация аймақтық бәсекеге қабілеттіліктің негізгі факторы ретінде көрсетіледі. Мысалы, Баксултанов Д., Курманов Н., Сырлыбаева Н. (2022) Қазақстан өңірлерінің инновациялық даму жағдайын бағалап, аймақаралық айырмашылықтарды сипаттады [1]. Zhubanova B. (2024) өз зерттеуінде Қазақстан қалаларының даму әлеуетін кластерлік әдіспен бағалап, инфрақұрылым мен цифрлық трансформация рөлін көрсеткен [2].

Отандық ғалымдар ішінде Қазыбаев Б.О., Әбілдаханова С.Р., Тузубекова М.К. – моноқалалар экономикасының құрылымдық тәуелділігі мен оны әртараптандыру қажеттілігін негіздеген [3]. Олар стратегиялық жоспарлау мен мемлекеттік қолдаудың аймақтық даму үшін маңызын атап көрсетеді. Сонымен бірге, форсайт-зерттеу әдісін қолдану моноқалалардың болашақ даму сценарийлерін құруда перспективалы тәсіл ретінде танылып отыр [4].

Дегенмен, зерттелген еңбектерде бірнеше проблемалық мәселелер байқалады: біріншіден, моноқалаларға арнайы бейімделген инновациялық даму әдістемелерінің жеткіліксіздігі; екіншіден, қолданылатын көрсеткіштердің бірыңғай стандарттарының жоқтығы; үшіншіден, сценарийлік модельдеу тәсілдерінің нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайға сәйкестендірілмеуі. Бұл қайшылықтар аймақтық саясат тиімділігін төмендетіп, ғылыми негізделген шешім қабылдауға кедергі келтіреді.

Осыған байланысты, Қазақстан моноқалалары үшін әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерге негізделген инновациялық даму сценарийлерін анықтайтын әдістемелік база құру – ғылыми және практикалық тұрғыда маңызды. Бұл мақала осындай олқылықтарды жоюға бағытталған.

Негізгі бөлім. Инновациялық даму сценарийін таңдау үшін авторлық әдістеме бойынша моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау. Ең алдымен моноқаланың даму сценарийін таңдау мақсатында тұрақты дамуын бағалауға және өлшеуге мүмкіндік беретін маңызды және сенімді индикаторлар жиынтығын қалыптастыру қажет.

Бағалау көрсеткіштерін таңдаудың негізгі шарты ҚР өңірлерін дамытудың 2025 жылға дейінгі қолданыстағы бағдарламасы мен елдің аумақтық-кеңістікте дамытудың 2030 жылға дейінгі болжамды сызбасында айқындалған моноқалалардың даму болашағын бағалаудың базалық критерийлерін есепке алу болып табылады [5,6].

Моноқаланың даму сценарийі – оның ерекшеліктері мен ресурстарын, даму әлеуетін ескере отырып, әлді және әлсіз жақтарын талдау нәтижесінде одан әрі қызмет етуінің пысықталған

нұсқасы. Шетелдік тәжірибеге сәйкес, моноқалалардың экономикасын талдау шикізаттың индустриалды немесе постиндустриалды секторларының болу дәрежесінде ерекшеленетін құрылымдардың 4 түрін бөлуге мүмкіндік береді. Белгілі секторлардың басым болуы шикізат, индустриялық немесе постиндустриалдық (инновациялық) мамандануы туралы айтуға мүмкіндік береді. Бірақ тәжірибеде, бұл секторлар шамамен бірдей мәнге ие болған жағдайда, экономикалық дамудың теңестірілген түрі де кездесуі мүмкін.

Кесте –1

Инновациялық даму сценарийін таңдау үшін авторлық әдістеме бойынша моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау индикаторларының құрылымы

Индикаторлар	Құрылымы
Монобейінділік дәрежесі	1. Қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2. Жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі
Экономиканың ауқымы мен тиімділігі	1. Өнеркәсіп өндірісінің көлемі 2. Табысты кәсіпорындардың үлесі 3. Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 4. Кірістер (жергілікті бюджет)
Халықтың өмір сүру сапасы	1. Жұмыссыздық 2. Мәдени-демалыс мекемелерінің саны 3. Білім беру және медициналық мекемелер саны 4. Орташа жалақы
Демографиялық әлеуеті	1. Халықтың табиғи өсімі 2. Экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі) 3. Экономиканың нақты секторы салаларында жұмыспен қамтылғандардың үлесі (қала құраушы кәсіпорынан басқа)
Жеке инвестициялық әлеуеті	1. Іске асырылатын инвестициялық жобалар саны 2. Іске асыруға жоспарланған инвестициялық жобалардың саны 3. Қалада жүзеге асырылған инвестициялық жобалар шеңберінде құрылған жұмыс орындарының саны 4. Қалада іске асырылатын инвестициялық жобалар шеңберінде құрылатын жұмыс орындарының саны
Агломерациялық әлеует	1. АҚА құрамына кіруі (атқарымдық қалалық аудан) 2. Облыстық немесе республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы 3. Қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы
Ерекше әлеуеттің болуы	1. Шикізат ресурстық қорының болуы 2. Туристік ресурсының болуы

* [3,4] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, моноқалалардың тұрақты дамуының төрт сценарийін ұсынамыз. Сонымен сценарий әдісі моноқалалардың дамуының бірнеше нұсқаларын ұсынады: пессимистік, нақты (шынайы) және оптимистік.

Монобейінділікті бағалау әдістемесі қала экономикасының әртараптандыру деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Моноқаланың бейінділік дәрежесін бағалауда келесі әдістемені қолдану ұсынылады:

$$TDm = 100 - \sqrt{TDm^1 - TDm^2}, \%$$

мұнда TDm^1 – жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі, %;
 TDm^2 – қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %.

Тұрақты даму деңгейін бағалауда монобейінділік дәрежесін бағалау маңызды болып табылады. Монобейінділік дәрежесін бағалау қаланың қала құраушы кәсіпорынға тәуелділігін анықтауды қажет етеді. Біріншіден, ондағы жұмыспен қамтылғандардың саны айқындау керек. [8]. Екінші маңызды көрсеткіш ретінде қала экономикасы қаншалықты қала құраушы кәсіпорынға тәуелділігін анықтау үшін жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесін есептеу қажет.

Моноқаланың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау үшін 20-кестеде көрсетілген

көрсеткіштер жиынтығы қалыптастырылды. Әлеуметтік-экономикалық индикатор 2 индекстен тұрады, олардың әрқайсысы оның құрамына кіретін стандартталған көрсеткіштердің арифметикалық орташа мәнін табу арқылы есептеледі:

$$TDea = \sqrt{TDe * TDa}$$

Деректердің бір бөлігі ресми статистикадан алынса, қалғандары олардың негізінде есептелген. Келесі кезеңде әдістемелік мәселені шешу қажет: әр түрлі көрсеткіштерді салыстыру мүмкіндігі үшін заттай көрсеткіштерді өлшемсіз нысанға ауыстыру. Мұнда ең көп тараған әдісті қолдану ұсынылады, оған сәйкес жеке көрсеткіштер бойынша - экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігі коэффициенттері келесідей есептеледі.

$$TDe = (TDe^1 + TDe^2 + TDe^3 + TDe^4)/4$$

мұнда TDe – экономикалық көрсеткіштер;

TDe^1 – өнеркәсіп өндірісінің көлемі;

TDe^2 – шығынсыз кәсіпорындардың үлесі;

TDe^3 – негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі;

TDe^4 – кірістер (жергілікті бюджет).

$$TDe = (TDe^1 + TDe^2 + TDe^3 + TDe^4)/4$$

мұнда TDa – әлеуметтік көрсеткіштер;

TDa^1 – жұмыссыздық деңгейі;

TDa^2 – мәдени-демалыс мекемелерінің саны;

TDa^3 – білім беру және медициналық мекемелер саны;

TDa^4 – орташа жалақы.

Осылайша, моноқаланың ерекшеліктерін статистикалық есепке алудың қалыптасқан жүйесі моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің деңгейін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Келесі бағалу индикаторы моноқалалардың демографиялық әлеуетін бағалау болып табылады:

$$TDda = \sqrt{TDda^1 + TDda^2}$$

мұнда TDda – демографиялық әлеуеті;

$TDda^1$ – халықтың табиғи өсуі;

$TDda^2$ – экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі).

Моноқалалардың жеке инвестициялық әлеуетін бағалау үшін төмендегідей деп есептейміз:

$$TDzhia = \sqrt{TDzhia^1 + TDzhia^2 + TDzhia^3 + TDzhia^4}$$

мұнда Tdzhia – жеке инвестициялық әлеуеті;

$TDzhia^1$ – жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың саны;

$TDzhia^2$ – жүзеге асыру жоспарланған инвестициялық жобалардың саны;

$TDzhia^3$ – жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылған жұмыс орындарының саны;

$TDzhia^4$ – жүзеге асырылатын инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылатын жұмыс орындарының саны.

Моноқалалардың агломерациялық әлеуетін бағалау үшін келесі формула бойынша қарастырамыз:

$$TDaa = \sqrt{TDaa^1 + TDaa^2 + TDaa^3}$$

мұнда TD_{aa} – агломерациялық әлеуеті;
 TD_{aa}^1 – АҚА құрамына кіреді (атқарымды қалалық аудан);
 TD_{aa}^2 – қаланың облыстық немесе республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы;

TD_{aa}^3 – қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы.

Моноқалалардың ерекше әлеуетін бағалау үшін төмендегідей формула бойынша есептейміз:

$$TDea = \sqrt{TDea^2 + TDea^2}$$

мұнда $TDea$ – қаланың ерекше әлеуетінің болуы;

$TDea^1$ – қаланың шикізат қорының болуы;

$TDea^2$ – қаланың туристік ресурстарының болуы.

ҚР 27 моноқала орналасқан, бір мемлекеттің аумағында орналасқанына қарамастан, мұндағы моноқалаларындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай әртүрлі екені анықталды. Моноқалалар әртүрлі көрсеткіштер бойынша айтарлықтай дифференциацияға ие, бұл осы қалалардың дамуының әртектілігін көрсетіп қана қоймай, оларды басқаруда ерекше тәсілді талап етеді. Жоғарыда көрсетілген әдістемедегі индикаторларға сәйкес ҚР моноқалаларының даму сценарийін таңдау үшін олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына салыстырмалы бағалау жүргіземіз. Құрастырылған әдістемені апробациялау үшін ҚР 3 моноқаласын бағалау нысаны ретінде ұсынылады. Моноқалалардың таңдалу себебі, ҚР өңірлік даму бағдарламасына сәйкес түрлі экономикалық әлеуеті бар (жоғары, орташа, төменгі) үш моноқала таңдалынып алынды: Теміртау, Балқаш, Қаражал.

ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесін бағалау нәтижесі. Бірінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесін бағалау нәтижесі келесі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте – 2

ҚР моноқалаларының монобейінділік дәрежесі

Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Жалпы қалалық өндіріс көлеміндегі қала құраушы кәсіпорынның үлесі, %	80	71	82
Қала құраушы кәсіпорында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %	27,3	50	12
$TDm=100\%-\sqrt{(TDm^1*TDm^2)}$	53	59,5	31
	орташа	орташа	төмен

* [9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл индикатор аумақтың монобейінділік дәрежесін анықтауға көмектеседі: 0-35 – төмен; 35-70 – орташа, 70-100-жоғары. ҚР зерттелетін моноқалаларының монобейінділік дәрежесі 3-кестеде көрсетілгендей 31-60 диапазонын аралығында ауытқиды.

Кесте – 3

ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін, демографиялық әлеуетін, инвестициялық әлеуетін бағалау

ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін бағалау			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Экономикалық көрсеткіштер			
Өнеркәсіп өндірісінің көлемі, %	15	0,8	25
Шығынсыз кәсіпорындардың үлесі, %	41	46	36
Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, %	5	8,6	8,6
Кірістер (жергілікті бюджет), %	2,3	0,5	5,2
$TDe=(TDe^1+ TDe^2+ TDe^3+ TDe^4)/4$	63,3/4	56/4	74,8/4
	15%	14%	18,7%
Әлеуметтік көрсеткіштер			

Орташа жалақы деңгейі	95	96	95,4
Білім беру және медициналық мекемелер саны	1,4	0,7	0,7
Мәдени-демалыс мекемелерінің саны	4,2	1,6	7,2
Жұмыссыздық деңгейі	111	115	93
$TDa=(TDa_1+TDa^2+TDa^3+TDa^4)/4;$	211,6	213,3	196,3
	/4	/4	/4
	53	53	50
$TDea = TDe * TDa$	28	27	31
	орташадан жоғары	орташадан жоғары	орташадан жоғары
<i>ҚР моноқалаларының демографиялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Халықтың табиғи өсуі	10	4	3,5
Экономикалық белсенді халықтың үлесі (адами ресурстармен қамтамасыз етілуі)	49	49	53
$TDda=TDda^1+TDda^2$	59	53	56,5
	7,6	7,2	7,5
	орташа	орташадан төмен	орташа
<i>ҚР моноқалаларының инвестициялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың саны	9/94	3/94	14/94
Жоспарланған инвестициялық жобалардың саны	9/96	11/96	15/96
Жүзеге асырылған инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылған жұмыс орындарының саны	298/12300	652/12300	741/12300
Жүзеге асырылатын инвестициялық жобалардың нәтижесінде құрылатын жұмыс орындарының саны	557/11 159	652/11 159	1288/11 159
$TDZhia=TDZhia^1+TDZhia^2+TDZhia^3+TDZhia^4$	9,5+9,3+0,2+5	3,1+11,4+0,5+5,8	14+15+6+11
	5	4	6,8
	орташа	орташа	орташадан жоғары

* [9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған

Екінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының экономикасының ауқымы және әлеуметтік тиімділігін бағалау нәтижесі төменгі 3-кестеде көрсетілген.

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне қарай топтастырамыз: 0-5 – өте төмен; 0-15 –төмен; 15-20 – орташадан төмен; 20-25 – орташа, 25-30 – орташадан жоғары, 20-30 – жоғары. Үшінші индикатор бойынша ҚР моноқалаларының демографиялық әлеуетінің деңгейін бағалайтын боламыз.

Алынған нәтижелерді ескере отырып моноқалаларды демографиялық әлеуеті деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-2,5 – өте төмен; 2,5-5-төмен; 5-7, 5-орташадан төмен; 7,5-9-орташа; 9-11,5-орташадан жоғары; 11,5-13-жоғары.

ҚР моноқалалардың өзіндік инвестициялық әлеуетін бағалау нәтижесі төменгі кестеде көрсетілген. Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды жеке инвестициялық әлеуетінің деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-2, 5-төмен; 2,5-5-орташа; 5-7,5-ортадан жоғары; 7,5-10-жоғары. ҚР моноқалалардың өзіндік инвестициялық әлеуетін бағалау нәтижесі 6-кестеде көрсетілген.

Кесте – 4

ҚР моноқалаларының агломерациялық және ерекше әлеуетін бағалау

<i>ҚР моноқалаларының агломерациялық әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
АҚА құрамына кіруі (атқарымдық қалалық аудан)	0	0	100
Қаланың облыстық немесе Республикалық маңызы бар ірі қалаға тікелей жақын орналасуы	100	0	100

Қаланың ірі көлік дәліздерінің қиылысында орналасуы	100	100	100
TDaa= TDaa ¹ + TDaa ² + TDaa ³	14	10	17
	орташадан жоғары	орташа	жоғары
<i>ҚР моноқалаларының ерекше әлеуетін бағалау</i>			
Көрсеткіштер	Балқаш	Қаражал	Теміртау
Шикізат-ресурстық әлеуеттің болуы	100	100	100
Туристік әлеуеттің болуы	100	0	0
TDea=TDea ¹ + TDea ²	14	10	10
	жоғары	орташа	орташа

**[9] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған*

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды агломерациялық әлеует деңгейі бойынша топтастырамыз: 0-5–төмен; 5-10 – орташа; 10-15–ортадан жоғары, 15-20 – жоғары. ҚР моноқалалардың ерекше әлеуетін бағалау нәтижесі кестеде көрсетілген.

Алынған нәтижелерді ескере отырып, моноқалаларды ерекше әлеуетінің болуына қарай топтастырамыз: 0-5 – төмен; 5-10 – орташа, 10-15 – жоғары.

ҚР шоғырланған көптеген моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы тұрақсыздық ондағы инновациялық қызметті жандандыру қажеттілігін тудырады. Моноқалалардың экономикасын жаңғырту және әртараптандыру инновациялық қызметті дамытпай жүзеге асыру мүмкін емес.

Ғылыми жаңалығы. Моноқаланың инновациялық даму мүмкіндіктерін бағалау маңызды болып табылады. Атап айтқанда, инновациялық тартымдылыққа көптеген факторлар әсер етеді: өндірістік, ресурстық-шикізат, инвестициялық, әлеуметтік, кадрлық, қаржылық, инфрақұрылымдық және т.б. Дегенмен қаланың инновациялық дамуына әсер ететін (кері, жағымды) факторларды ескерсек, барлық дерлік моноқалалардың инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру мүмкіндігі жоқ.

Сонымен 5-кестеде берілген моноқаланың тұрақты дамуын бағалау әдістемесіне сәйкес индикаторлар бойынша даму сценарийін таңдау жүйесі негізінде ҚР таңдалған моноқалалары бойынша нәтиже көрсетілген.

Кесте – 5

ҚР моноқалаларының даму сценарийін анықтау үшін индикаторлар бойынша есептеу нәтижелерін салыстыру

Индикаторлар	Балқаш	Қаражал	Теміртау
1	2	3	4
Монобейінділік дәрежесі	Орташа	Орташа	Төмен
Экономиканың ауқымы және экономиканың тиімділігі (экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштер)	Орташадан жоғары	Орташадан жоғары	Орташадан жоғары
Демографиялық әлеуеті	Орташа	Орташадан жоғары	Орташа
Жеке инвестициялық әлеуеті	Орташа	Орташа	Орташадан жоғары
Агломерациялық әлеуеті	Орташадан жоғары	Орташа	Жоғары
Қала ерекше әлеуетінің болуы	Жоғары	Орташа	Орташа
Даму сценарийі			
Инерциялық даму		+	
Тендестірілген даму	+++	++++	++
Инновациялық даму (өсу)	++++	++	+++++
Әртараптану (негізі мамандануынан басқа)	++++	+	+++++

**авторлармен құрастырылған*

ҚР моноқалалар үшін инновацияға бағдарланған экономикаға ауысу (көшу), инновациялық даму сценарийі ең тиімді екеніне қарамастан, оның қазіргі даму жағдайы мен ресурстары оны таңдауға мүмкіндік бермейді. Зерттеу барысында анықталған тұжырымдамаларға сүйене келе, моноқалаларды ұсынылған әдістемедегі индикаторлар бойынша есептеу қорытындысы анықталды.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың келешек даму сценарийлері айқындалды. Моноқалалардың экономикасын жаңғырту және тұрақты дамуы үшін әртүрлі даму сценарийлерін қолдануға болады. Біріншіден, жеке бір сценарийді, сондай-ақ екі сценарийдің өзара үйлесімін де қолдану мүмкіндігі қарастырылды.

Зерттеу барысында Теміртау мен Балқаш моноқалалары үшін инновациялық даму жолы мен негізгі маманданумен байланысты емес экономика салаларын әртараптандыру қажеттілігі айқындалды. Осы моноқалалар үшін теңдестірілген даму сценарийлерін таңдау маңызды болып табылады. Қаражал қаласы үшін экономиканы әртараптандыру мен теңдестірілген даму сценарийі ең тиімді шешім ретінде ұсынылады.

Сонымен қатар, моноқалалардың ішкі және сыртқы ресурстары әртүрлі болғандықтан, олардың даму сценарийлері мен тетіктері аймақтың ерекшеліктеріне қарай таңдалуы керек. Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық құрылымының алуан түрлілігі мен шаруашылық кеңістігін ескере отырып, олардың тұрақты дамуын қолдаудың кешенді шаралары мен тетіктері даму сценарийлеріне байланысты жеке анықталуы тиіс.

Алынған нәтижелердің жаңалығы инновациялық даму сценарийін таңдау және оны іске асыру кезінде моноқалалардың экономикасын әртараптандырудың маңыздылығын атап өтуде. Инновациялық даму моноқалалардың экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға мүмкіндік береді және оларды жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда келтірілген нәтижелерге сүйене отырып, моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын қалыптастыруда бірнеше ұсыныстар жасалады. Моноқалаларға арналған теңдестірілген даму сценарийлерін енгізу, әр қала үшін оның ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық даму бағыттарын басымдыққа қою. Моноқалалардың экономикасын әртараптандыру, оның ішінде жаңа индустриялар мен технологиялық салаларды дамыту.

Мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру, аймақтық даму бағдарламаларының тиімділігін арттыру. Бұл ұсыныстар моноқалалардың даму үрдісін жеделдетуге және олардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға бағытталған.

Келешекте осы зерттеулерді одан әрі жалғастыру қажет, атап айтқанда моноқалалардың экономикалық дамуында инновациялық әлеуетті арттыруға арналған нақты ұсыныстар мен стратегиялар әзірлеу қажет. Сонымен қатар, моноқалалардың даму деңгейін көрсететін жаңа индикаторларды енгізу және даму сценарийлерін нақтылау қажет.

Бұл бөлімде зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізілгенін, алынған нәтижелердің жаңалығын және практикалық маңыздылығын анық көрсетіп, болашақта қандай ғылыми зерттеулер жүргізуге болатынын да атап өттік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Baksultanov D., Kurmanov N., Syrlybayeva N. Analysis and assessment of the innovation development state of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2022. – №3(141). – <https://doi.org/10.26577/be.2022.v141.i3.13>
2. Zhubanova B., Mustafina A., Yessengeldin B. Discovering smart cities' potential in Kazakhstan: A cluster analysis // *PLOS ONE*. – 2024. – №19(2). – e0296765 p. – <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296765>
3. Қазыбаев Б.О., Әбілдаханова С.Р., Тұзұбекова М.К. Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері // *Қаржы-қаражат журналы*. – 2021. – №3. – Б. 45–59.
4. Lee S., Degtereva E. Foresight methodology in regional innovation development // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – №158. – P. 120–124. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120124>.
5. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2030 года. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000625>.
6. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020-2025 годы. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs.27.12.2019>.

7. Maimurunova A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2022. – №3(59). – P. 707–721.

8. Маймурунова А.А. Цифровая городская среда: оценка ее развития в моногородах // *Финансовые технологии в цифровой экономике: проблемы и перспективы развития в мире и России: матер. междунар. круг. стола.* – М.: РУДН. – 2019. – С. 83–93.

9. Өңірлер бойынша статистикалық деректер / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы // <https://stat.gov.kz>. 28.05.2019.

REFERENCES

1. Baksultanov D., Kurmanov N., Syrlybayeva N. Analysis and assessment of the innovation development state of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2022. – №3(141). – <https://doi.org/10.26577/be.2022.v141.i3.13>

2. Zhubanova B., Mustafina A., Yessengeldin B. Discovering smart cities' potential in Kazakhstan: A cluster analysis // *PLOS ONE*. – 2024. – №19(2). – e0296765 p. – <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296765>

3. Kazybaev B., Abildakhanova S., Tuzubekova M. Monokalaldyn aleumettik-ekonomikalyk damu erekshelikteri [Features of socio-economic development of mono-cities] // *Financial journal*. – 2021. – №3. – B. 45–59. [in Kazakh]

4. Lee S., Degtereva E. Foresight methodology in regional innovation development // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – №158. – P. 120–124. – <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120124>.

5. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan. Ob utverjdenii Prognoznoi shemy teritorialno prostranstvennogo razvitiya strany do 2030 goda [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Forecast scheme of territorial and spatial development of the country until 2030] // – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000625> [in Russian].

6. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan. Ob utverjdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya regionov na 2020-2025 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On the approval of the State Program of Regional Development for 2020-2025// – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs> [in Russian].

7. Maimurunova A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2022. – №3(59). – P. 707–721. – [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).11)

8. Maimurunova A. Sifrovaia gorodskaa sreda: osenka i razvitiya v monogorodah [Digital urban environment: assessment of uu development in single-industry towns] // *Financial technologies in the digital economy: problems and prospects of development in the world and Russia: materials of the international round table.* – 2019. – S. 83–93 [in Russian]

9. Onirler boiynsa statistikalyq derekter / Kazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jane reformalau agenttiğı Ұлттық статистика бюросы [Statistical data by Region / National Bureau of statistics of the agency for Strategic Planning and reform of the Republic of Kazakhstan] – URL: <https://stat.gov.kz>. 28.05.2019. [in Kazakh]

Маймурунова А.А., Ауезова З.Т., Даниярова М.Т., Имрамзиева М.Я.

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СЦЕНАРИЯ РАЗВИТИЯ МОНОГОРОДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматривается инновационный потенциал и возможности развития моноурбанизаций Республики Казахстан. В ходе исследования было проведено анализ социально-экономического развития моноурбанизаций, с целью прогноза их будущих направлений развития и определения сценариев развития. В соответствии с потенциалом развития моноурбанизаций были предложены эффективные меры и механизмы государственной поддержки. На основе предложенной методологии были оценены приоритеты и потенциал развития моноурбанизаций, а также разработаны долгосрочные сценарии инновационного развития.

Методами исследования стали логический и сравнительный анализ, экономико-статистические методы, метод форсайт-исследования, выявление причинно-следственных связей, а также экспертная оценка.

В результате был проанализирован план территориального развития Казахстана до 2025 года и программы развития регионов. Несмотря на то, что в этих документах определены макроуровневые направления развития моноурбанизаций, их инновационный компонент оказался недостаточным. В связи с этим возникает необходимость разработки индивидуальной стратегии развития для каждого моноурбанизационного города, с учетом местных особенностей, основанной на конкурентных преимуществах.

Инновационные сценарии развития направлены на обеспечение позитивной динамики социально-экономических показателей, развитие человеческого капитала и улучшение качества жизни. Таким образом, результаты индикативной и экспертной оценки позволили выявить проблемы и возможности развития моноурбанизаций и предложить оптимальные инновационные направления развития для них.

Maimurunova A., Auezova Z., Daniyarova M., Imramziyeva M.

METHODOLOGY FOR DETERMINING THE INNOVATIVE SCENARIO FOR THE DEVELOPMENT OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article comprehensively examines the innovative potential and development opportunities of mono-cities in the Republic of Kazakhstan. The study analyzes the socio-economic development of mono-cities, forecasts their future development directions, and defines development scenarios. Based on the development potential of mono-cities, effective measures and mechanisms of state support were proposed. Using the proposed methodology, the priorities and potential for the development of mono-cities were evaluated, and long-term innovation development scenarios were developed.

The research methods include logical and comparative analysis, economic-statistical methods, foresight research methods, identifying cause-and-effect relationships, and expert evaluation.

As a result, the Territorial Development Plan of Kazakhstan until 2025 and regional development programs were analyzed. Although these documents outline macro-level directions for the development of mono-cities, their innovative component was found to be insufficient. Therefore, there is a need to develop individual development strategies for each mono-city, taking into account local specifics and based on competitive advantages.

The innovation development scenarios aim to ensure positive dynamics in socio-economic indicators, human capital development, and improved quality of life. Thus, the results of the indicative and expert evaluation allowed for the identification of issues and opportunities for the development of mono-cities and the proposal of optimal innovation development directions for them

